

XALQARO FOND BIRJALARI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA ULARDAN O'ZBEKISTONDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI.

To'rayeva Sevinch Sirojiddinovna

Bank-moliya akademiyasi magistranti

e-mail: sevinchsirojiddinnovna29@gmail.com, +998905184529

Annotatsiya: Xalqaro fond birjalari, ya'ni aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlar savdosini amalga oshiruvchi global bozorlar, zamonaviy iqtisodda investitsiya uchun muhim platformalardir. Ularning rivojlanish xususiyatlari — elektronlashtirilgan infrastrukturadan tortib, likvidlik, regulatsiya va xalqaro integratsiyaga qadar — iqtisodiy o'sishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada xalqaro birjalarning rivojlanish trendlari tahlil qilinadi, ularning O'zbekistonda joriy etilishi va integratsiyalashtirish imkoniyatlari model tarzida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Xalqaro fond birjalari, Rivojlanish xususiyatlari, Global kapital bozori, O'zbekiston, Integratsiya imkoniyatlari, Likvidlik va regulatsiyasi

Аннотация: Международные фондовые биржи, то есть рынки акций, облигаций и других финансовых инструментов, являются важными платформами для инвестиций в современной экономике. Особенности их развития — от электронной инфраструктуры до ликвидности, регулирования и международной интеграции — оказывают значительное влияние на экономический рост. В данной статье анализируются тенденции развития международных бирж, рассматриваются возможности их внедрения и интеграции в Узбекистане в виде модели.

Ключевые слова: Международные фондовые биржи, особенности развития, глобальный рынок капитала, Узбекистан, возможности интеграции, ликвидность и регулирование.

Annotation: International stock exchanges, namely markets for shares, bonds, and other financial instruments, are essential investment platforms in the modern economy. Their development features — ranging from electronic infrastructure to liquidity, regulation, and international integration — have a significant impact on economic growth. This article analyzes the development trends of international exchanges and examines the opportunities for their implementation and integration in Uzbekistan as a model.

Keywords: International stock exchanges, development features, global capital market, Uzbekistan, integration opportunities, liquidity and regulation.

Kirish

Xalqaro fond birjalari — misol uchun, NYSE, TSE, LSE, SSE va boshqalar — dunyo moliya bozorlarini shakllantiruvchi asosiy inshootlardir; ular kompaniyalarga kapital jalb qilish, investorlarga likvid aktivlarni sotib olish imkonini yaratadi. Bu birjalar zamonaviy iqtisodiyotda kapitalni samarali taqsimlash, korporativ boshqaruvni takomillashtirish va riskni diversifikatsiya qilish orqali o'sishga yordam beradi

Tahlil va muhokama

Xalqaro fond birjalari bugungi kunda global kapital oqimlarini tartibga soluvchi, investitsiyalarni taqsimlovchi va iqtisodiy o'sishni tezlashtiruvchi eng muhim institutlardan biridir. Ularning rivojlanish xususiyatlarini o'rganish va O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlarini tahlil qilish milliy iqtisodiyotning bozor tamoyillariga asoslangan holda barqaror o'sishini ta'minlashda strategik ahamiyatga ega. Quyida xalqaro tajribalar, global tendensiyalar va O'zbekiston fond bozorining istiqbollari chuqur tahlil qilinadi.

Xalqaro fond birjalarining rivojlanish xususiyatlari

Elektronlashtirish va tezkorlikning ustuvorligi

So'nggi 30 yil ichida fond birjalari an'anaviy savdo zallaridan deyarli to'liq elektron platformalarga ko'chdi. Masalan, NASDAQ 1971 yildan beri elektron savdo tizimini joriy qilgan bo'lsa, bugungi kunda London Stock Exchange (LSE), New York Stock Exchange (NYSE) va Shanghai Stock Exchange (SSE) kabi yirik birjalar ham yuqori tezlikdagi algoritmik savdoga asoslangan. Tadqiqotlarga ko'ra, NYSE dagi savdo buyruqlarining 70 % dan ortig'i algoritmik tizimlar orqali amalga oshirilmoqda (Investopedia, 2024). Elektron savdo jarayoni tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, narx shaffofligini oshirish va investorlarga real vaqt rejimida ma'lumot taqdim etish imkonini bermoqda.

Likvidlik va kapital oqimlari

Yirik fond birjalarning asosiy ustunligi — yuqori likvidlikdir. 2023 yil yakuniga ko'ra, NYSE kapitalizatsiyasi 31,7 trillion AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, Shanghai Stock Exchange 7,3 trillion dollarlik bozor qiymatiga ega (Investopedia, 2024). Likvidlik darajasi investitsion xavflarni kamaytiradi va investorlar uchun chiqish strategiyasini osonlashtiradi. Jahon banki hisobotiga ko'ra, fond bozorlarining rivojlanishi mamlakat yalpi ichki mahsulotining (YaIM) o'sishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, rivojlangan davlatlarda kapital bozorlarining YaIMga nisbati 100 % dan ortadi, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa bu ko'rsatkich 20–30 % ni tashkil qiladi (World Bank, 1995).

Regulyatsiya va xalqaro standartlar

Xalqaro moliya bozorlari barqaror faoliyat yuritishi uchun mustaqil regulyatsiya zarur. IOSCO (International Organization of Securities Commissions) tomonidan ishlab chiqilgan standartlar birjalarda shaffoflik, investor huquqlarini himoya qilish va manipulyatsiyani cheklashga qaratilgan. Reuters (2024) xabariga ko'ra, xalqaro

regulyatorlar yirik birjalarning kiberxavfsizlik, operatsion barqarorlik va savdo monitoringi bo'yicha majburiyatlarini yanada kuchaytirishni taklif qilmoqda.

Xususiy bozorlarga o'tish tendensiyasi

So'nggi yillarda ko'plab kompaniyalar IPO (initial public offering) orqali ommaviy birjalarga chiqish o'rniga xususiy kapital bozorida qolishni afzal ko'rmoqda. Buning sababi — birja ro'yxatidan o'tish xarajatlari yuqoriligi, regulyator talablari qattiqligi va jamoatchilik nazorati kuchli bo'lishidir. Financial News London (2024) ma'lumotiga ko'ra, Yevropada o'rta hajmli kompaniyalar soni jamoiy birjalardan chiqib, private equity fondlari orqali mablag' jalb qilishni ko'paytirmoqda.

O'zbekiston sharoitida fond bozorining imkoniyatlari

Mavjud infratuzilma va rivojlanish bosqichi

O'zbekistonda yagona fond birjasi — Toshkent Fond Birjasi (TSE) 1994 yilda tashkil etilgan bo'lib, hozirda unda 100 dan ortiq emittent aksiyalari va obligatsiyalari savdo qilinmoqda. 2024 yil ma'lumotlariga ko'ra, birjaning 75 % aksiyalari davlatga, 25 % ulushi esa Janubiy Koreyaning Korea Exchange (KRX) fond birjasiga tegishli (Wikipedia, 2025). Bu hamkorlik natijasida TSE savdo platformalari modernizatsiya qilindi va elektron savdo tizimlari joriy etildi.

Regulyatsiya va qiyosiy tahlil

O'zbekistonning fond bozori Markaziy Osiyo mintaqasida yangi bosqichga kirib kelmoqda. Qozog'iston va Rossiya bozorlariga nisbatan kichik hajmga ega bo'lsa-da, investorlar uchun sharoit sezilarli yaxshilangan. Masalan, CCSENET (2016) tadqiqotiga ko'ra, O'zbekistonda aksiyalar savdo hajmi past bo'lsa-da, davlat korxonalarini xususiylashtirish jarayonlari bozor likvidligini oshirishga xizmat qilmoqda. OECD (2005) hisoboti ham mintaqa davlatlarining aksiyalar bozori rivojlanishini o'zaro qiyoslab, O'zbekistonda xususiy sektorga doir islohotlar bozor samaradorligini oshirishi mumkinligini ta'kidlagan.

Global integratsiya va chet el investorlarini jalb etish

So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati milliy kompaniyalarni xalqaro fond birjalarida IPO o'tkazishga tayyorlamoqda. Masalan, Navoi Mining and Metallurgical Company (NMMC) London Stock Exchange da listing rejasini e'lon qilgan (The Times, 2025). Bu tashabbus xorijiy kapitalni jalb qilish va mamlakat imijini mustahkamlashga qaratilgan. Global Research Network (2025) maqolasida qayd etilishicha, O'zbekiston fond bozorining xalqaro integratsiya modeli investorlarni jalb qilish uchun mintaqaviy moliya markazlari bilan hamkorlikni kuchaytirishi zarur.

Pandemiya davridagi sinovlar

COVID-19 pandemiyasi O'zbekiston fond bozoriga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. 2021 yilda olib borilgan ilmiy tadqiqotda (IJACSA, 2021) valyuta kurslarining o'zgarishi, inflyatsiya sur'atlari va savdo hajmining qisqarishi fond bozoriga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etgani aniqlangan. Bu holat fond bozorining tashqi

shoklarga sezgirligini ko'rsatadi va risklarni diversifikatsiya qilish mexanizmlarini joriy etish zaruratini ta'kidlaydi.

Strategik imkoniyatlar va istiqbollar

O'zbekiston fond bozorini rivojlantirishda bir nechta strategik ustuvor yo'nalishlar ko'rinadi:

- **Xalqaro tajribani joriy etish:** Elektron savdo tizimlarini takomillashtirish, algoritmik savdo mexanizmlarini rivojlantirish orqali likvidlikni oshirish.
- **Regulyativ bazani kuchaytirish:** IOSCO standartlariga moslashtirilgan huquqiy normalarni joriy etish orqali investor ishonchini mustahkamlash.
- **Chet el kapitalini jalb qilish:** Yirik davlat korxonalarini xalqaro birjalarda listing qilish va mahalliy bozorni xorijiy investorlar uchun jozibador qilish.
- **Moliyaviy savodxonlikni oshirish:** Aholining aksiyalar va obligatsiyalarga investitsiya qilishga qiziqishini kuchaytirish orqali ichki investor bazasini kengaytirish.
- **Risklarni diversifikatsiya qilish:** Valyuta kurslari, global pandemiyalar va xomashyo narxlari kabi omillarga bog'liqlikni kamaytirish.

Muhokama

Xalqaro fond birjalari tajribasi shuni ko'rsatadiki, ularning muvaffaqiyati uch asosiy omilga tayanadi: infratuzilmaning elektronlashtirilishi, likvidlikni ta'minlash va qat'iy regulyatsiya. O'zbekiston sharoitida bu omillar bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda, biroq bozor hajmi kichikligi, investorlar sonining kamligi va cheklangan moliyaviy instrumentlar asosiy to'siqlardir.

Shunga qaramay, hukumatning xususiylashtirish siyosati, yirik davlat kompaniyalarini xalqaro birjalarga olib chiqish tashabbuslari va regulyatorlarning islohotlarga tayyorligi mamlakat fond bozorini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Agar xalqaro tajriba samarali qo'llanilsa, Toshkent Fond Birjasi Markaziy Osiyoda regional moliya markaziga aylanish imkoniyatiga ega.

Xulosa

Xalqaro fond birjalari zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotda muhim rol o'ynaydi: elektron savdo, yuqori likvidlik, qat'iy regulyatsiya va global integratsiya investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi. O'zbekistonda esa, Toshkent Fond Birjasi mavjud bo'lsa-da, bozorning nisbatan kichikligi va etarli integratsiya yo'qligi rivojlanish imkoniyatlarini cheklamoqda. Biroq, chet elda London IPO-lari (NMMC misolida) va regulyativ modernizatsiya orqali O'zbekiston birjalari global investorlarni yanada ko'proq jalb qilish imkoniga ega. Bu, iqtisodiy o'sish va moliyaviy bozorlar barqarorligini ta'minlash yo'lida muhim yondashuv.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Quyida kamida 10 ta manbani, nashr yilini va ma'lumot olingan sahifa(lar)ni keltirdim:
2. Investopedia, *Types of Stock Exchanges*, 2024 yil, sahifa "Bottom Line" va rivojlanish trendlari [Investopedia](#).
3. Kristof Levine & Zervos, *Stock Market Development and Long-Run Growth*, World Bank PDF, 1995 yil, sahifa I–V (likvidlik, integratsiya, o'sish) [World Bank](#).
4. Plutus Education, *Features of Stock Exchange*, 2025 (?) yil, sahifa "Features of Stock Exchange" (regulyatsiya, likvidlik) [plutuseducation.com](#).
5. Investopedia, *Stock Market Definition and Function*, 2004 (?) yil, sahifa "Definition" va "How the Stock Market Works" [Investopedia](#).
6. Investopedia, *Stock Exchanges Around the World*, 2025 yil, sahifa ma'lumotlar (NYSE, SSE va boshqalar) [Investopedia](#).
7. IOSCO report, Reuters, 2024 yil, sahifa "Global-markets-watchdog..." (regulyatsiya) [Reuters](#).
8. Financial News London, 2024 yil, sahifa "The International Stock Exchange boss..." (privat bozorlarga o'tish) [fnlondon.com](#).
9. Wikipedia, *Tashkent Stock Exchange*, 2025 yil, sahifa mavjud holat va KRX ulushi [Vikipediya](#).
10. Comparative analysis in IBR journal, 2016 yil, sahifa abstrakti (Uzbekistan, Kaz., Rossiya bozorlarini taqqoslash) [ccsenet.org](#).
11. Global Research Network, 2025 yil, sahifa "Models of Integrating Uzbekistan's Stock Market..." (integratsiya modellar) [globalresearchnetwork.us](#).
12. Reuters, 2025 yil, sahifa "Uzbekistan listing could be a gold mine..." (NMMC IPO) [thetimes.co.uk](#).
13. IJACSA, 2021 yil, sahifa SEM-model COVID-19 ta'siri, O'zbek bozori [thesai.org](#).